

De Bonte Mol
...voor een gegronde basis!

Protocol

Leesproblemen en dyslexie

Basisschool De Bonte Mol
Schermerhorn

Groep 3 en 4

maan

Voorwoord

Dit Protocol Leesproblemen en dyslexie voor groep 3 en 4 van De Bonte Mol dient als leidraad voor de leerkrachten en leesspecialisten bij het signaleren en begeleiden van leerlingen met leesproblemen of dyslexie. Uitgangspunt hierbij is om te komen tot een eenduidige, systematische en effectieve aanpak van leerlingen met lees- en/of spellingproblemen, met een gedegen dossiervorming, wat als basis kan dienen voor de aanvraag van een dyslexieverklaring.

Het Protocol Leesproblemen en dyslexie voor groep 3 en 4 van De Bonte Mol is gebaseerd op het *Protocol leesproblemen en Dyslexie voor groep 3* en op het *Protocol leesproblemen en Dyslexie voor groep 4*, beide van Gijsel, Scheltinga, Van Druenen & Verhoeven (2011), uitgegeven door Expertisecentrum Nederlands.

Getracht is dit protocol beknopt en overzichtelijk te houden. Indien er onduidelijkheden of vragen zijn verwijs ik u naar de in de teamkamer aanwezige *Protocollen Leesproblemen en Dyslexie voor groep 3 en 4* (Gijsel et al., 2011).

Bij de uitwerking van dit protocol heb ik dankbaar (gedeeltelijk) gebruik gemaakt van de lay-out van Dyslexieprotocol Heerhugowaard groep 1 t/m 4, versie juni 2007. Dit protocol heb ik aangepast aan de nieuwste theorie en aan de werkwijze en beschikbare methoden, middelen en software op onze school.

Dit protocol dient regelmatig aangepast te worden op vernieuwde inzichten en relevante nieuw aangeschafte methoden, toetsen of remediërend materiaal.

Het Protocol Leesproblemen en dyslexie van De Bonte Mol bestaat uit:

- Protocol Leesproblemen en dyslexie voor groep 1 en 2,
- Protocol Leesproblemen en dyslexie voor groep 3 en 4 *en*
- Protocol Leesproblemen en dyslexie voor groep 5-8.

Bianca Hooijer.

Dit protocol is opgesteld door Bianca Hooijer als onderdeel van de Master SEN Remedial Teaching aan het Seminarium van Orthopedagogiek, juli 2011.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	2
Inhoudsopgave	3
1. Actiekalender dyslexieprotocol groep 3 en 4.....	4
2. Handelingssuggesties voor de interventieperioden in groep 3 en 4.....	8
Bijlagen.....	10
Bijlage 1: Overzicht tussendoelen beginnende geletterdheid	10
Bijlage 2: Overzicht tussendoelen gevorderde geletterdheid	13

1. Actiekalender dyslexieprotocol groep 3 en 4

Actiekalender dyslexieprotocol groep 3:

Maand	Toets	Bij wie?
Start schooljaar	Groepsplan opstellen 1^e halfjaar Aan de hand van overgedragen didactisch groepsoverzicht een groepsplan voor het eerste halfjaar opstellen. Bij de gegevensanalyse ook meenemen: 1. de eind groep 2 afgenomen lettertoets en eventueel woordtoets 2. de eind groep 2 afgenomen toetsen Specifieke leesvoorwaarden 3. Signaleringslijsten en Screeningslijsten groep 2 4. overdracht groep 2 > 3.	Alle leerlingen
Augustus - oktober	Interventieperiode 1 Inzetten op fonologisch bewustzijn en letterkennis.	Risicoleerlingen
Oktober – november	Hoofdmeting herfst <ul style="list-style-type: none"> • Herfstsignalering Veilig Leren Lezen: <ul style="list-style-type: none"> - letters benoemen (grafementoets) - letterdictee (fonemendictee) - syntheseswoorden lezen - wisselwoorden lezen - zinnen lezen 	Alle leerlingen
	Bij behoefte aan meer informatie voor risicoleerlingen aanvullende toetsen afnemen: <ul style="list-style-type: none"> • toets auditieve analyse (Audant) van DTLAS • toets auditieve synthese (Audisynt) van DTLAS 	Risicoleerlingen
Oktober – november	Tussentijdse evaluatie herfst <ul style="list-style-type: none"> • Effect interventie van zwakke leerlingen in didactisch groepsoverzicht noteren. • Groepsplan evalueren en bijstellen. 	Risicoleerlingen
		Alle leerlingen
November - februari	Interventieperiode 2 Extra oefenen met Veilig & Vlot, ook mee naar huis geven.	Risicoleerlingen
Januari – februari	Hoofdmeting winter <ul style="list-style-type: none"> • Afname Cito DMT kaart 1 en 2 • Cito Avi M3 • Afname Cito Spelling M3 • Afname grafementoets en fonementoets t.b.v letterkennis 	Alle leerlingen
	Bij behoefte aan meer informatie voor risicoleerlingen aanvullende toetsen afnemen: <ul style="list-style-type: none"> • toets auditieve analyse (Audant) van DTLAS • toets auditieve synthese (Audisynt) van DTLAS 	Risicoleerlingen
Februari	Evaluatie winter <ul style="list-style-type: none"> • Analyse resultaten vastleggen in didactisch groepsoverzicht. • Groepsplan evalueren. 	Alle leerlingen
		Risicoleerlingen
		Alle leerlingen

	Groepsplan opstellen 2^e halfjaar <ul style="list-style-type: none"> Nieuw groepsplan opstellen voor 2^e halfjaar. 	
Februari – april	Interventieperiode 3 Denk aan Ralflezen en Connect Woordherkenning	Risicoleerlingen
April	Tussenmeting lente <ul style="list-style-type: none"> Bij onvoldoende letterkennis jan/feb: <ul style="list-style-type: none"> Grafementoets (letters benoemen) Fonemendictee (letterdictee) Bij onvoldoende leesvaardigheid jan/feb: <ul style="list-style-type: none"> Nogmaals Cito DMT kaart 1 en 2: vooruitgang in kaart brengen Nogmaals Avi M3: vooruitgang in kaart brengen Bij onvoldoende spellingvaardigheid jan/feb: <ul style="list-style-type: none"> Nogmaals Cito Spelling M3: vooruitgang in kaart brengen, <u>of</u> Pi-Dictee afnemen <u>of</u> zelfgemaakt dictee afnemen . 	Risicoleerlingen
April	Tussentijdse evaluatie lente <ul style="list-style-type: none"> Effect interventie van zwakke leerlingen in didactisch groepsoverzicht noteren. Groepsplan evalueren en bijstellen. 	Risicoleerlingen Alle leerlingen
April – juni	Interventieperiode 4	Risicoleerlingen
Juni	Hoofdmeting zomer <ul style="list-style-type: none"> Afname Cito DMT kaart 1, 2 en 3 Afname Cito Avi E3 Afname Cito Spelling E3 	Alle leerlingen
Juni	<ul style="list-style-type: none"> Bij onvoldoende letterkennis april: <ul style="list-style-type: none"> Grafementoets (letters benoemen) Fonemendictee (letterdictee) Vorderingen t.o.v. april in kaart brengen.	Risicoleerlingen
Juni – juli	Eindevaluatie <ul style="list-style-type: none"> Didactisch groepsoverzicht evalueren Groepsplan evalueren Een nieuw didactisch groepsoverzicht maken voor overdracht naar groep 4. 	Alle leerlingen

* De letterkennis kan o.a. gemeten worden met:

- methodegebonden toetsen
- toetsen uit Diagnostiek van Technisch Lezen en Aanvankelijk Spellen, Struiksmā et al. 2003.
- VLL grafementoets en fonementoets

**De auditieve synthese en auditieve analyse o.a. kunnen gemeten worden met toetsen uit: Diagnostiek van Technisch Lezen en Aanvankelijk Spellen, Struiksmā et al. 2003, of met methodegebonden toetsen uit de eigen aanvankelijk leesmethode.

Risicoleerlingen zijn :

- leerlingen die als risicoleerling uit groep 2 komen;
- leerlingen met een D of een E score op de genoemde Cito LVS toetsen.

Actiekalender dyslexieprotocol groep 4

Maand	Toets	Bij wie?
Start schooljaar	Groepsplan opstellen 1^e halfjaar Aan de hand van overgedragen didactisch groepsoverzicht een groepsplan voor het eerste halfjaar opstellen.	Alle leerlingen
	Interventieperiode 1	Risicoleerlingen
September	<ul style="list-style-type: none"> Afname AVI-toets 	Alle leerlingn
Oktober/november	Tussenmeting herfst Bij onvoldoende letterkennis: <ul style="list-style-type: none"> grafemetoets en fonemendictee (of eventueel vergelijkbare toets uit Timboektoe) Bij onvoldoende leesvaardigheid: <ul style="list-style-type: none"> Afname Cito DMT kaart 1, 2 en 3 Bij onvoldoende spellingvaardigheid: <ul style="list-style-type: none"> Zelfgemaakt dictee afnemen (afgestemd op aanbod groepsplan) 	Risicoleerlingen
Oktober/november	Tussentijdse evaluatie herfst <ul style="list-style-type: none"> Effect interventie van zwakke leerlingen in didactisch groepsoverzicht noteren. Groepsplan evalueren en bijstellen. 	Risicoleerlingen Alle leerlingen
Oktober - februari	Interventieperiode 2	Risicoleerlingen
Januari - februari	Hoofdmeting winter <ul style="list-style-type: none"> Afname Avi-toets (versie A) Afname Cito Spelling M4 Afname Cito Begrijpend Lezen M4 Afname Cito DMT kaart 1, 2 en 3 (versie C) 	Alle leerlingen
Januari - februari	Bij onvoldoende leesvaardigheid: <ul style="list-style-type: none"> Afname Cito DMT kaart 1, 2 en 3 Bij onvoldoende spellingvaardigheid: <ul style="list-style-type: none"> Zelfgemaakt dictee afnemen (afgestemd op aanbod groepsplan) 	Risicoleerlingen
Februari	Evaluatie winter <ul style="list-style-type: none"> Analyse resultaten vastleggen in didactisch groepsoverzicht. Groepsplan evalueren. Groepsplan opstellen 2^e halfjaar <ul style="list-style-type: none"> Nieuw groepsplan opstellen voor 2^e halfjaar. 	Alle leerlingen
Februari – april	Interventieperiode 3	Risicoleerlingen
April	Tussenmeting lente Bij onvoldoende leesvaardigheid: <ul style="list-style-type: none"> Afname Cito DMT kaart 1, 2 en 3 (versie A) Afname AVI Bij onvoldoende spellingvaardigheid: <ul style="list-style-type: none"> Zelfgemaakt dictee afnemen (afgestemd op aanbod groepsplan) 	Risicoleerlingen

April	Tussentijdse evaluatie lente <ul style="list-style-type: none"> • Effect interventie van zwakke leerlingen in didactisch groepsoverzicht noteren. • Groepsplan evalueren en bijstellen. 	Risicoleerlingen Alle leerlingen
April-juni	Interventieperiode 4	Risicoleerlingen
Mei - juni	Hoofdmeting zomer <ul style="list-style-type: none"> • Afname Avi-toets (versie B) • Afname Cito Spelling • Afname Cito Begrijpend Lezen E4 • Afname Cito DMT kaart 1, 2 en 3 	Alle leerlingen
Juni – juli	Eindevaluatie <ul style="list-style-type: none"> • Didactisch groepsoverzicht evalueren • Groepsplan evalueren • Een nieuw didactisch groepsoverzicht maken voor overdracht naar groep 5. 	Alle leerlingen

2. Handelingssuggesties voor de interventieperioden in groep 3 en 4

Aanpak op zorgniveau 1

Voor de algemene aanbevelingen voor effectief leesonderwijs verwijs ik naar mijn onderzoek: 'Samen op weg naar meer effectief leesonderwijs'. Hier licht ik onder andere het belang toe van het aanschaffen van een voortgezet technisch leesmethode en doe ik aanbevelingen omtrent klassenmanagement, het inroosteren van voldoende tijd voor lezen, het hanteren van het IGDI-instructiemodel, werken met groepshandelingsplannen en opbrengstgericht werken.

Aanpak op zorgniveau 2

Bij leerlingen met onvoldoende lees- en/of spellingprestaties moet het onderwijsaanbod worden geïntensiveerd. De leerkracht ondersteunt de leerlingen door het geven van extra instructie en begeleidde inoefening in de groep, met aanvullende materialen uit de leesmethode.

Aanpak op zorgniveau 3

Wanneer uitbreiden van instructie- en oefentijd niet voldoende is, dient intensieve begeleiding met een aanvullend lees- en/of spellingprogramma plaats te vinden. De interventie is geen vervanging van de gewone lees- of spellingles, maar is daarop een extra aanvulling. De leertijd dient met **minimaal drie keer 20 minuten** (60 minuten per week) te worden uitgebreid. Om in aanmerking te komen voor een dyslexieverklaring moet gedurende twee perioden een interventie van elk minimaal twaalf effectieve weken uitgevoerd zijn.

Activiteiten op zorgniveau 2

Werken aan fonemisch bewustzijn en letterkennis

- Hakken en plakken op speelse wijze, bijv. met spelletjes van Leeslijn: Drietal, Viertel, Woordwijs en Klankwijs.
- Inzetten softwareprogramma Leesladder

Werken aan letterkennis

- Gebruik de verwerkingsmaterialen die de methode biedt
- Klikklakboekje
- Spelletjes Letterwijs en Letterbingo van Leeslijn
- Lettergroeiboekje aanleggen (www.expertisecentrumnederlands.nl)
- Simultaan laten spreken en schrijven met lettermallen en overtrekletters.
- Stoplichtletters van ELLO (downloaden bij www.expertisecentrumnederlands.nl)
- Schrijven op dienblad met schelpenzand of op spiegel met scheerschuim
- Laten voelen van schuurpapier letters
- Bij aanbieden van letters klankgebaren toepassen (Zo leer je kinderen lezen en spellen, Schraven, 2009). Leer één klankgebaar per letter aan, voorkom verwarring.
- ABC-boeken gebruiken
- Woordkaartjes met een bepaalde letter maken, woordjes flitsen
- Inzet Klankie (www.klankie.nl) en Leesladder.

Werken aan leesvaardigheid

Hierbij verwijs ik naar mijn Educational Research: **Samen op weg naar meer effectief leesonderwijs**, waarbij ik een groot aantal aanbevelingen doe omtrent het werken aan leesvaardigheid.

Smits & Braams (2006) geven ook veel suggesties voor klassikale leesvormen, zoals voorlezen, meelesen van korte teksten, meelesen van boeken, hardop denken, radio-lezen, theaterlezen, voorlezen aan kleuters, duo-lezen, tutorlezen en stillezen.

Werken aan spellingvaardigheid

- Maak zoveel mogelijk gebruik van de materialen uit de taal/spellingmethode
- Eventueel is gebruik te maken van remediërend programma Spelling in de lift.

Handelingssuggesties op zorgniveau 3

Op zorgniveau 3 dient minimaal drie keer 20 minuten per week extra begeleiding plaats te vinden. Wanneer een leerling naast moeite met lezen ook veel moeite heeft met spellen, is het aante bevelen om een interventieprogramma te gebruiken dat lezen en schrijven combineert, zoals Connect.

Connect lezen

Overzicht interventieprogramma's Connect	
Connect Klanken en Letters	Bedoeld voor periode tussen oktober en februari in groep 3.
Connect Woordherkenning	Bedoeld voor periode tussen februari en mei in groep 3.
Connect Vloeiend Lezen	Bedoeld voor leerlingen vanaf groep 4.

Connect is een zeer gestructureerd programma. Om maximaal effect te hebben moet het programma voldoende vaak en nauwkeurig worden uitgevoerd in de voorgeschreven stappen (Jongejan & Wentink, 2008; aangehaald door Gijssel et al, 2011).

Aanvullende informatie over de Connect programma's is te vinden in het Protocol Leesproblemen en Dyslexie voor groep 3 (Gijssel et al, 2011). De draaiboeken bij de Connect-programma's kunnen gedownload worden via www.masterplandyslexie.nl (=> producten).

Ralfi lezen (Smits & Braams, 2006)

Daarnaast is ook Ralfi (Repeated Assisted Level Feedback Interactie/Instructie) lezen een mogelijkheid voor leerlingen die de spellende leeshandeling grotendeels beheersen, maar langdurig veel te traag blijven lezen. RALFI kan gebruikt worden vanaf AVI-1 instructieniveau. Het centrale doel van RALFI is het verbeteren van de vloeiendheid van het lezen en daarmee het leesniveau. Hierbij wordt vooral de techniek van het herhaald lezen toegepast; gedurende vier of vijf sessie wordt hetzelfde stukje tekst van 100-400 woorden gelezen. Daarna wordt pas overgegaan tot het volgende stuk tekst.

RALFI bestaat uit een fasenmodel:

Fase 0: Voorbereiding

Fase 1: Oriëntatie (alleen 1^e sessie van de serie)

Fase 2: Instructie (optioneel), woordenschat (max. 3 minuten) en decoderen (max. 2 minuten).

Fase 3: Voorlezen en interactie (eerste sessie), Voorlezen (alle overige sessies)

Fase 4: Koorlezen

Fase 5: Duo-lezen

Fase 6: Feedback

Bijlagen

Bijlage 1: Overzicht tussendoelen beginnende geletterdheid

De tussendoelen beginnende geletterdheid bestaan uit de volgende onderdelen (Aarnoutse & Verhoeven, 1999):

Groep 1-2:

De kennis en vaardigheden die kleuters opdoen wanneer zij regelmatig worden voorgelezen, anderen boeken zien lezen of zelf een boek 'lezen', vindt u terug in de volgende 2 tussendoelen.

1. Boekoriëntatie

Kinderen begrijpen dat illustraties en tekst samen een verhaal vertellen.

Ze weten dat boeken worden gelezen van voor naar achter, bladzijden van boven naar beneden en regels van links naar rechts.

Ze weten dat verhalen een opbouw hebben.

Ze kunnen aan de hand van de omslag van een boek de inhoud van het boek al enigszins voorspellen.

Kinderen weten dat je vragen over een boek kunt stellen. Deze vragen helpen je om goed naar het verhaal te luisteren en te letten op de illustraties.

2. Verhaalbegrip

Kinderen begrijpen de taal van voorleesboeken. Ze zijn in staat om conclusies te trekken naar aanleiding van een voorgelezen verhaal. Halverwege kunnen ze voorspellingen doen over het verdere verloop van het verhaal.

Kinderen weten dat de meeste verhalen zijn opgebouwd uit een situatieschets en een episode. Een situatieschets geeft informatie over de hoofdpersonen, de plaats en tijd van handeling. In een episode doet zich een bepaald probleem voor dat vervolgens wordt opgelost.

Kinderen kunnen een voorgelezen verhaal naspelen terwijl de leerkracht vertelt.

Kinderen kunnen een voorgelezen verhaal navertellen, aanvankelijk met steun van illustraties.

Kinderen kunnen een voorgelezen verhaal navertellen zonder gebruik te hoeven maken van illustraties.

Kennis en vaardigheden die kinderen nodig hebben om de functies van geschreven taal te doorgronden, staan omschreven in tussendoel 3 en 4.

3. Functies van geschreven taal

Kinderen weten dat geschreven taalproducten zoals briefjes, brieven, boeken en tijdschriften een communicatief doel hebben.

Kinderen weten dat symbolen zoals logo's en pictogrammen verwijzen naar taalhandelingen.

Kinderen zijn zich bewust van het permanente karakter van geschreven taal.

Kinderen weten dat tekenen en tekens produceren mogelijkheden bieden tot communicatie.

Kinderen weten wanneer er sprake is van de taalhandelingen 'lezen' en 'schrijven'. Ze kennen het onderscheid tussen 'lezen' en 'schrijven'.

4. Relatie tussen gesproken en geschreven taal

Kinderen weten dat gesproken woorden kunnen worden vastgelegd, op papier en met audio/visuele middelen.

Kinderen weten dat geschreven woorden kunnen worden uitgesproken.

Kinderen kunnen woorden als globale eenheden lezen en schrijven. Voorbeelden: de eigen naam en namen van voor het kind belangrijke personen/dingen, logo's en merknamen.

Het bewustzijn van vormaspecten van taal heet taalbewustzijn en wordt omschreven in tussendoel 5.

5. Taalbewustzijn

Kinderen kunnen woorden in zinnen onderscheiden.

Kinderen kunnen onderscheid maken tussen de vorm en betekenis van woorden.

Kinderen kunnen woorden in klankgroepen verdelen zoals bij kin-der-wa-gen.

Kinderen kunnen reageren op en spelen met bepaalde klankpatronen in woorden; eerst door eindrijm ("Pan rijmt op Jan") en later met behulp van beginrijm ("Kees en Kim beginnen allebei met k").

Kinderen kunnen fonemen als de kleinste klankeenheden in woorden onderscheiden, zoals bij p-e-n.

De opbouw van letterkennis wordt omschreven in tussendoel 6.

6. Alfabetisch principe

Kinderen ontdekken dat woorden zijn opgebouwd uit klanken en dat letters met die klanken corresponderen en leggen de foneem-grafeemkoppeling.

Kinderen kunnen door de foneem-grafeemkoppeling woorden die ze nog niet eerder hebben gezien, lezen en schrijven.

Van belang is dat kleuters niet alleen relaties leren leggen tussen klanken en letters, maar dat zij hetgeen zij over geschreven taal leren ook weten toe te passen in functionele contexten. Dat staat omschreven in tussendoel 7.

7. Functioneel schrijven en lezen

Kinderen schrijven functionele teksten, zoals lijstjes, briefjes, opschriften en verhaaltjes.

Kinderen lezen zelfstandig prentenboeken en eigen en andermans teksten.

In groep 1-2 is het streven de ontwikkeling van geletterdheid van kinderen zoveel mogelijk te stimuleren om ze met een zo breed mogelijke basis voor het leren lezen en schrijven naar groep 3 te laten gaan.

Groep 3

In tussendoel 8 worden nu vooral eisen gesteld aan de letterkennis, het lees- en schrijfniveau en de ontwikkeling van fonologische vaardigheden.

8. Technisch lezen en schrijven, start (groep 3)

Kinderen kennen de meeste letters; ze kunnen de letters fonetisch benoemen.

Kinderen kunnen klankzuivere (km-, mk- en mkm-)woorden ontsleutelen zonder eerst de afzonderlijke letters te verklanken.

Kinderen kunnen klankzuivere woorden schrijven.

Het snel en accuraat lezen en schrijven van woorden veronderstelt deelaspecten die we terugvinden in tussendoel 9.

9. Technisch lezen en schrijven, vervolg (groep 3)

Kinderen lezen en spellen klankzuivere woorden (van het type mmkm, mkmm en mmkmm).
Kinderen lezen korte woorden met afwijkende spellingpatronen en meerlettergrepige woorden.
Kinderen maken gebruik van een breed scala van woordidentificatietechnieken.
Kinderen herkennen woorden steeds meer automatisch.

In de instructie voor het technische lezen en schrijven wordt veel aandacht besteed aan het begrijpen van teksten en aan het zelf maken en waarderen van teksten. Daarbij is de instructie gericht op het gebruik van geschreven taal als communicatiemiddel. Deze deelaspecten vinden we terug in tussendoel 10.

10. Begrijpend lezen en schrijven (groep 3)

Kinderen tonen belangstelling voor verhalende en informatieve teksten en boeken en zijn ook gemotiveerd die zelfstandig te lezen.
Kinderen begrijpen eenvoudige verhalende en informatieve teksten.
Kinderen gebruiken geschreven taal als een communicatiemiddel.

Bijlage 2: Overzicht tussendoelen gevorderde geletterdheid

Bron: Aarnoutse, C. en Verhoeven, L. (2003) *Tussendoelen gevorderde geletterdheid. Leerlijnen voor groep 4 tot en met 8*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.

De tussendoelen gevorderde geletterdheid (groep 4-8) zijn – net als de tussendoelen beginnende geletterdheid – door het Expertisecentrum Nederlands ontwikkeld. In de tussendoelen gevorderde geletterdheid wordt aan de volgende acht leerlijnen aandacht besteed (de leerlijnen moeten overigens in samenhang met elkaar worden gezien).

leerlijn 1: lees- en schrijfmotivatie
 leerlijn 2: technisch lezen
 leerlijn 3: spelling en interpunctie
 leerlijn 4: begrijpend lezen
 leerlijn 5: strategisch schrijven
 leerlijn 6: informatieverwerking
 leerlijn 7: leeswoordenschat
 leerlijn 8: reflectie op geschreven taal

leerlijn 1: Lees- en schrijfmotivatie

Middenbouw

- Kinderen zijn intrinsiek gemotiveerd voor lezen en schrijven.
- Ze beschouwen lezen en schrijven als dagelijkse routines.
- Ze zien geschreven taal als communicatiemiddel.
- Ze hanteren geschreven taal als middel voor informatieverwerving.
- Ze ervaren geschreven taal als expressiemiddel.

Bovenbouw

- Kinderen waarderen bestaande werken op het terrein van fictie.
- Ze waarderen bestaande werken op het terrein van non-fictie.
- Ze waarderen bestaande werken op het terrein van poëzie.
- Ze hebben een positief zelfbeeld tegenover het gebruik van geschreven taal.
- Ze onderkennen het persoonlijk en maatschappelijk belang van geletterdheid.

leerlijn 2: Technisch lezen

Midden- en bovenbouw

De leerlingen gebruiken verschillende technieken om woorden snel en nauwkeurig te herkennen.

- Ze herkennen lettercombinaties en spellingpatronen.
- Ze herkennen lettergrepen in geschreven woorden.
- Ze herkennen het unieke letterpatroon van (leen)woorden.
- Ze maken gebruik van de betekenis van een woord.
- Ze maken gebruik van de context van een woord.
- De leerlingen gebruiken verschillende technieken om een tekst goed voor te lezen.
- Ze gebruiken leestekens op de juiste wijze.
- Ze lezen groepen van woorden als een geheel.
- Ze lezen een tekst met het juiste dynamische en melodisch accent.
- Ze lezen een tekst in het juiste tempo en zonder spellinguitspraak.
- Ze houden bij het voorlezen rekening met het lesdoel en met het publiek.

leerlijn 3: Spelling en interpunctie

Middenbouw

- Kinderen zijn in staat klankzuivere woorden correct te spellen.
- Ze kennen de spelling van woorden met homofonen (ei-ij, au-ou, g-ch).
- Ze passen de gelijkvormigheidregel toe (hond-honden, kast-kastje).
- Ze passen de analogieregel toe (hij zoekt, hij vindt).
- Ze kunnen eenvoudige interpunctie duiden en toepassen: gebruik hoofdletters, punt, vraagteken en uitroepetekens.
- Ze kunnen hun spelling- en interpunctiefouten onderkennen en corrigeren.

Bovenbouw

- Kinderen zijn in staat lange, gelede woorden en woordsamenstellingen te spellen (geleidelijk, ademhaling, voetbalwedstrijd).
- Ze beheersen de regels van de werkwoordspelling (hij verwachtte, de verwachte brief).
- Ze zijn redelijk in staat leenwoorden correct te spellen (politie, liter, computer).
- Ze kunnen complexe interpunctie duiden en toepassen: komma, puntkomma, dubbele punt, aanhalingstekens en haakjes.
- Ze zijn in staat om zelfstandig hun spelling- en interpunctiefouten te onderkennen en te corrigeren.
- Ze ontwikkelen een attitude voor correct schriftelijk taalgebruik.

leerlijn 4: Begrijpend lezen

Middenbouw

De leerlingen lezen eenvoudige teksten die verhalend, informatief, directief, beschouwend en argumentatief van aard zijn met begrip en voeren daarbij de volgende leesstrategieën uit:

- Ze bepalen het thema van een tekst en activeren hun eigen kennis over het thema.
- Ze koppelen verwijswaarden aan antecedenten.
- Ze lossen het probleem van een moeilijke zin (of zinnen) op.
- Ze voorspellen de volgende informatie in een tekst.
- Ze leiden informatie af uit een tekst.
- Ze onderscheiden verschillende soorten teksten zoals verhalende, informatieve, directieve, beschouwende en argumentatieve teksten.
- Ze herkennen de structuur van verhalende teksten.

Bovenbouw

De leerlingen lezen minder eenvoudige teksten die verhalend, informatief, directief, beschouwend of argumentatief van aard zijn met begrip en voeren daarbij de volgende leesstrategieën uit. Ze zoeken, selecteren en verwerken op een doelbewuste en efficiënte manier informatie uit verschillende bronnen.

- Ze leiden betekenisrelaties tussen zinnen en alinea's en herkennen inconsistenties.
- Ze stellen zelf vragen tijdens het lezen.
- Ze bepalen de hoofdgedachte van een tekst en maken een samenvatting.
- Ze herkennen de structuur van verschillende soorten teksten.
- Ze plannen, sturen, bewaken en controleren hun eigen leesgedrag.
- Ze beoordelen teksten op hun waarde.

leerlijn 5: Strategisch schrijven

Middenbouw

De kinderen schrijven korte teksten, zoals antwoorden op vragen, berichten en afspraken en langere teksten, zoals verhalende en informatieve teksten.

- Ze kennen kenmerken van verhalende, informatieve, directieve, beschouwende en argumentatieve teksten.
- Ze durven te schrijven en hebben er plezier in.
- Ze stellen het onderwerp vast en zijn zich bewust van het schrijfdoel en het lezerspubliek.
- Ze verzamelen informatie uit enkele bronnen die beschikbaar zijn.
- Ze ordenen de gevonden informatie in de tijd.
- Ze kiezen de geschikte woorden en formuleren hun gedachten en gevoelens in enkelvoudige zinnen.
- Ze schrijven korte teksten met de juiste spelling en interpunctie.
- Ze lezen hun geschreven tekst na en reviseren die met hulp van anderen.
- Ze kunnen opmerkingen maken bij hun eigen teksten.

Bovenbouw

De kinderen schrijven allerlei soorten teksten, waaronder verhalende, informatieve, directieve, beschouwende en argumentatieve teksten.

- Ze herkennen en gebruiken enkele kenmerken van verhalende, informatieve, directieve, beschouwende en argumentatieve teksten.
- Ze stellen het schrijfdoel en het lezerspubliek van tevoren vast.
- Ze verzamelen informatie uit verschillende soorten bronnen.
- Ze ordenen vooraf de gevonden informatie.
- Ze kiezen de juiste woorden en formuleren hun gedachten en gevoelens in enkelvoudige en samengestelde zinnen.
- Ze schrijven langere teksten met de juiste spelling.
- Ze besteden aandacht aan de vormgeving en de lay-out.
- Ze lezen hun geschreven tekst na en reviseren die zelfstandig.
- Ze reflecteren op het schrijfproduct en op het schrijfproces.

leerlijn 6: Informatieverwerking

Middenbouw

- De kinderen zoeken snel woorden op die alfabetisch zijn geordend.
- Ze kennen de functie en opzet van verschillende informatiebronnen, zoals woordenboeken, telefoonboeken, jeugdtijdschriften, schoolkranten en internet.
- Ze zoeken de gewenste informatie op in verschillende informatiebronnen, zoals woordenboeken, telefoonboeken, jeugdtijdschriften, schoolkranten en internet.
- Ze zoeken in een documentatiecentrum of schoolbibliotheek een boek of ander materiaal op een efficiënte wijze op met behulp van een trefwoordenlijst of de computer.
- Ze herlezen een tekst of delen van een tekst als dat nodig is.
- Ze stellen zichzelf relevante vragen voor en na het lezen van een tekst.

Bovenbouw

- De kinderen kennen de betekenis en functie van verschillende informatiebronnen, zoals woordenboeken, encyclopedieën, week- en dagbladen, tijdschriften, spoorboeken, reisgidsen, atlassen en internet.
- Ze zoeken de gewenste informatie op in verschillende informatiebronnen, zoals woordenboeken, encyclopedieën, week- en dagbladen, tijdschriften, spoorboeken, reisgidsen, atlassen en internet.
- Ze zoeken in een openbare bibliotheek boeken of andere materialen op een efficiënte wijze op met behulp van een computer.
- Ze maken een schema, uittreksel of samenvatting van een verhalende of informatieve tekst.
- Ze stellen zichzelf relevante vragen voor, tijdens en na het lezen van een tekst.

leerlijn 7: Leeswoordenschat

Middenbouw

- Kinderen breiden hun conceptuele netwerken uit, zodat diepe woordbetekenissen ontstaan.
- Ze maken onderscheid tussen vorm- en betekenisaspecten van woorden.
- Ze kunnen eenvoudig figuratief taalgebruik interpreteren.
- Ze zijn in staat strategieën toe te passen voor het afleiden van de betekenis van woorden uit de tekst.
- Ze zijn in staat strategieën toe te passen voor het onthouden van nieuwe woorden.

Bovenbouw

- Kinderen weten dat woorden onderschikkende en bovenschikkende betekenisrelaties kunnen hebben.
- Ze weten dat woordparen betekenisrelaties kunnen hebben, zoals tegenstelling en synoniem.
- Ze passen figuratief taalgebruik zelf toe.
- Ze kunnen zelfstandig nieuwe woordbetekenissen afleiden en onthouden.
- Ze weten hoe ze woorden kunnen opzoeken in naslagwerken (woordenboek, encyclopedie).

leerlijn 8: Reflectie op geschreven taal

Middenbouw

- Kinderen weten dat uiteenlopende tekstgenres verschillende functies hebben.
- Ze hebben zicht op de processen van schriftelijk taalgebruik.
- Ze maken onderscheid tussen woordsoorten.
- Ze kennen de afgrenzing van een zin.
- Ze kennen de globale structuur van verhalen en informatieve teksten.

Bovenbouw

- Kinderen zijn in staat qua functie en structuur onderscheid te maken tussen verhalende, informatieve, argumentatieve, directieve en expressieve teksten.
- Ze zijn in staat om verbuiging van naamwoorden en vervoeging van werkwoorden te interpreteren en toe te passen.
- Ze beheersen basale grammaticale begrippen, zoals onderwerp, gezegde en persoonsvorm.
- Ze maken het onderscheid tussen formeel en informeel gebruik van geschreven taal.
- Ze begrijpen dat de geschreven taalcode is gebaseerd op de standaardtaal.

Bron: Aarnoutse, C. en Verhoeven, L. (2003) *Tussendoelen gevorderde geletterdheid. Leerlijnen voor groep 4 tot en met 8*. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.
Expertisecentrum Nederlands